

sülküttâb, nr. 648; Damad İbrâhim Paşa, nr. 296). 2. *‘Umdetü’s-sa’fve fi hîlli’l-kahve*. Kahvenin tarihçesi, hazırlanışı hakkında bilgi veren ve helâl olduğunu anlatan bir eserdir. XVI. yüzyılda kahvenin kullanımı yaygınlaşınca içilmesinin câiz olup olmadığı hususunda ihtilâflar baş göstermiş, Mekke’de ve diğer şehirlerde pek çok karışıklık çıkmıştır. Bunun üzerine âlimlerin konu ile ilgili olarak kaleme aldıkları eserlerin en önemlilerinden biri de Cezîrî’nin 966’da (1559) telif ettiği bu kitaptır. İskenderiye’de el-Mektebetü’l-belediyye (Hanbelî Fıkhı, nr. 5), Escorial (nr. 21.170), Bibliothèque Nationale (nr. 4590) ve Gotha’da (nr. 2106) birer yazma nüshası bulunan eserin bazı bölümleri Silvestre de Sacy tarafından Fransızca tercümeleriyle birlikte *Chrestomathie arabe* içinde yayımlanmıştır (I, Paris 1826).

Cezîrî’nin bunlardan başka *Hulâsatü’z-zeheb fi fazli’l-‘Arab* adlı bir eseri daha vardır (Brockelmann, *GAL, Suppl.*, II, 447). Ayrıca bazı şiir ve mektuplarını ihtiva eden bir mecmuasının bulunduğu da söylenmektedir (Kehhâle, V, 300; Zirikli, IV, 44).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâdir b. Muhammed el-Cezîrî, *Dürrü’l-ferâ’idi’l-munazzama fi ahbâri’l-hâc ve tarîkı Mekketel-mu’azzama*, Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb, nr. 648; Brockelmann, *GAL*, II, 424; *Suppl.*, II, 447; Zirikli, *el-A‘lâm* (Fethullah), IV, 44; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-mu‘ellifin*, V, 300; Hamed el-Câsir, “Mü‘errih Mısri Mağmûr”, *MMLA*, LVIII (1986), s. 176-187.

CEVAT İZGİ

CEZMİ

(الجزمى)

Bir hadis terimi.

Sözlükte “kesmek, kesin bir şekilde yemin etmek ve bir işi hiçbir ilişiği kalmamak üzere bitirmek” anlamlarına gelir. Hadis ilminde ise senedi tam olarak zikredilmek istenmeyen bir hadisin sağlam bir isnadı bulunduğunu belirten *edâ** lafızlarından biriyle rivayet edilmesidir. Hadis kitaplarında, özellikle Buhârî’nin *el-Câmi‘u’s-şâhih*’inin tercemelerinde mâlûm fi’l-i mâzî kalıbıyla kullanılan cezm sigaları şunlardır: “قال، ذكر، روى، زاد، فعل، أمر، زاد”. Bir hadisin aradaki râviler atlanarak ilk kaynağına nisbet edilmesi, diğer bir ifadeyle hadisin *mual-lak** olarak rivayet edilmesi halinde o hadisin güvenilir olmadığı kanaati uya-

nır. Bunu ortadan kaldırmak ve sözün nisbet edildiği şahsa ait olduğunda hiçbir şüphe bulunmadığını göstermek üzere cezm sigası kullanılır. Bunun karşılığı *temrîz** sigasıdır. Meçhul fi’l-i muzârî kalıbıyla kullanılan temrîz sigalarına, bir sözün nisbet edildiği şahsa aidiyeti kesinlikle bilinmediği zaman başvurulur.

Sahih hadisleri toplamayı çalışmalarına esas almış olan Buhârî ve Müslim gibi müelliflerin kitaplarında görülen cezm sigaları, bu müelliflere göre, o hadisin sağlam bir senedinin bulunduğu anlamına gelir. Bu senedleri aynen almayıp hadisi aslında bir rivayet kusuru olan *ta‘lik** suretiyle rivayet etmeleri, hadisi kısaca zikretme ve tekrardan kaçınma arzusu gibi sebeplere dayanmaktadır. Cezm sigası zayıf bir hadisin rivayetinde kesinlikle kullanılmaz. Bir hadisi cezm sigasıyla rivayet eden muhaddis, onun sağlam bir senedle muteber kitaplardan birinde yer almış olduğunu katıyetle belirtmiş olmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmü’l-hadîs*, s. 24-25; Zeynüddin el-İrâkî, *et-Takyyid ve’l-İzâh*, Kahire 1985, s. 32-36, 90-92; Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, Kahire 1392/1972, I, 11; *Tecrid Tercemesi*, I, 157-159; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 60-64, 136-138; Ali el-Kârî, *Mu‘tala‘âtü ehli’l-eser*, İstanbul 1327, s. 108-109; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ‘isü’l-haşîs*, Kahire 1377/1958, s. 34, 91.

İSMAİL L. ÇAKAN

CEZMİ

(جزمى)

Nâmık Kemal’in tarihî romanı.

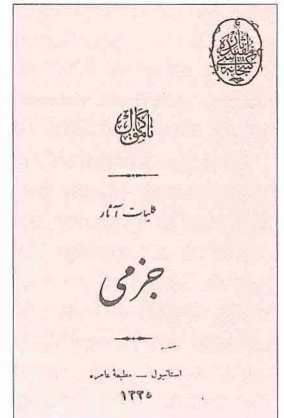
Türk edebiyatında tarihî roman türünde kaleme alınmış ilk örneklerden sayılan eser aslında iki cilt olarak planlanmışsa da sadece birinci cildi yazılabılmıştır. Nâmık Kemal’in ikinci romanı olan *Cezmi* konusunu, XVI. yüzyılda II. Selim devrinde başlayıp aralıklarla yarım yüzyıl kadar devam eden Osmanlı-İran savaşlarından alır. Nâmık Kemal’in 1877’de Midilli’ye gittikten sonra yazdığı romanın başında, XVI. yüzyılın genel siyasi durumuyla romana adını veren Cezmi’nin tasvirlerinin yapıldığı, asıl olayla doğrudan ilgisi bulunmayan bir giriş bölümü yer alır.

Romanın diğer kahramanları gibi tarihten alınmış gerçek bir kişi olan Cezmi hem şair yaratılışı hem de cesur bir delikanlıdır. Romanda bir sipahinin oğlu olan Cezmi’nin yetişmesi, özellikleri ve

İran savaşlarında gösterdiği kahramanlıklar yanında bu savaşlarda tanışıp dost olduğu Âdil Giray’ı esaretten kurtarması sırasında İran’da başından geçen olaylar anlatılmıştır. Nâmık Kemal burada, idealize ettiği Cezmi’nin şahsında biraz da kendini, özellikle Kars’ta geçirdiği gençlik yıllarının hâttarasını ve orada öğrendiği ata binme, ok atma, cirit oyunu gibi konulardaki bilgisini ortaya koymak istemiştir.

Cezmi, Osmanlı-İran savaşlarında gösterdiği kahramanlıklarla Özdemiroğlu Osman Paşa’nın dikkatini çeker ve takdirini kazanır. Yine bu savaşlar sırasında Kırım ordusu kumandanı Kalgay Âdil Giray ve kardeşi Gazi Giray’la tanışarak dost olur. Romanda daha sonra, bu savaşlardan birinde İranlılar’a esir düşen ve Kazvin Sarayı’nda tutulan Âdil Giray ile kendisine âşık olan iki kadının, şahın karısı Şehriyâr ve kız kardeşi Perihan’ın macerası ele alınır.

Âdil Giray, hem Sünnî hem de güzelliği yanında gerektiğinde erkek gibi dövüşebilen yiğit bir kız olan Perihan’a âşıktır. Şehriyâr ise çeşitli entrikalarla Âdil Giray’ı elde etmeye çalışırken Perihan’la Âdil Giray İran tahtını Şiîler’in elinden kurtarmak için planlar yaparlar. Buna göre İran’da bir iktidar değişmesi sonucu Âdil Giray hükümdar olacak, böylece yönetim Sünnîler’in eline geçecek ve Osmanlı İmparatorluğu ile sürekli bir barış yapılacaktır. Cezmi bu planı gerçekleştirmek üzere İran’a çağrılır. Bu ülkeye gelen Cezmi büyük tehlikeler atlatacak Âdil Giray’la görüşür ve beraberce gereken tedbirleri alırlar. Ancak Vezir Mirza Süleyman ile Şehriyâr durumdan haberdar olunca Âdil Giray ve Perihan’ı öldürmek üzere karşı bir plan yaparlar. Fakat çatışma esnasında Şehriyâr öldürülür. Âdil Giray’la Perihan da üzerlerine gelen yüzlerce kişiyle kahramanca

Cezmi’nin
İstanbul 1335
tarihli
baskısının
kapağı

çarpsır ve ölürlür. Bu sırada yaralanan Cezmi, Âdil Giray'la Perihan'ı aynı mezara gömdükten sonra ülkesine döner.

Nâmîk Kemal, ilk romanı *İntibah*'a göre *Cezmi*'de roman tekniğine biraz daha hâkim olmakla beraber burada da konuşmaların azlığı ve hareketsizlik dikkati çekmektedir. Ayrıca tasvirlerin genellikle sübjektif ve mübalağalı oluşu, psikolojik tahlillere yeterli derecede yer verilmeyişi ve romantizmin etkisiyle olayın trajik bir şekilde son bulması eserin tenkit edilen taraflarıdır. Buna rağmen *Cezmi* genç yazarlara, tarihe ve özellikle Osmanlı tarihine eğilmek ve konularını oradan seçmek suretiyle güzel eserler yazabilecekleri yolunda bir örnek olması bakımından devri için büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin özellikle 93 Harbi'ni takip eden günlerde batı sınırlarında görülen çözülme ve dağılma, Nâmîk Kemal'i itihâd-ı İslâm ideolojisi etrafında doğudaki İslâm ülkelerini bir araya getirme düşüncesine yöneltmiştir. Hayatının son yıllarına doğru Nâmîk Kemal'de ağırlık kazanan bu fikir *Celâleddin Harzemşah*'tan sonra daha geniş bir şekilde *Cezmi*'de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yazara göre bu birliğe tek engel İran'daki Şîi iktidardır; bu iktidarın Sünnî bir hükümdar ailesine geçmesi durumunda birlik kolayca gerçekleşebilecektir.

Tiyatro eserlerinde konuşma dilinden kesinlikle uzaklaşılması gerektiğini savunan Nâmîk Kemal, üslup oyunlarına son derece uygun olan roman türünde kendini sanatkarane üslûba iyice kapırmış, hatta *Cezmi*'de bunun en aşırı örneklerini ortaya koymuştur. Eser tarihî bir roman olmasına karşılık mahallî unsurlardan, devrin yaşayış tarzını ve mekânla ilgili özelliklerini vermekten büyük ölçüde mahrumdur. Nâmîk Kemal yine romantizmin etkisiyle diğer romanı *İntibah*'la piyeslerinde olduğu gibi burada da iyi ve kötü karakterleri karşı karşıya getirmiş, kendisi iyilerin yanında yer alırken kötülerini cezalandırmıştır.

Edebiyat tarihçileri arasında *Cezmi*'yi en isabetli şekilde değerlendiren Ahmet Hamdi Tanpınar, eserin tarihi kadro içinde bir ideoloji romanı olduğunu, Nâmîk Kemal'in burada itihâd-ı İslâm, vatan sevgisi ve insan haklarına dair fikirlerini ortaya koyduğunu belirtir. Tanpınar ayrıca, eserdeki yer yer mübalağalı üslûpla konu ile doğrudan ilgisi bulunmayan olayların büyük ölçüde Victor

Hugo'nun *Sefiller*'inden geldiğini, bazı konuşmalarda bu tesirin açıkça görüldüğüne dikkat çekerek Nâmîk Kemal'in bu romanda tarihin verdiği hazır hikâyenin sınırları dışına pek çıkmadığını söyler. Nâmîk Kemal, eseri kaleme alırken faydalandığı kaynaklar arasında Hammer'in *Devlet-i Osmâniyye Târîhi* ile *Târîh-i Peçevî* ve *Sahâifü'l-ahbâr*'ı zikretmiştir.

Birinci baskısı cüzler halinde yayımlanan *Cezmi*'nin ilk iki cüzü 1880'de, üçüncü, dördüncü ve beşinci cüzleri 1882'de, altıncı ve son cüzü ise 1883 yılı sonlarında çıkmıştır. Bundan sonra 1887, 1888 (iki defa) ve 1919 yıllarında dört baskısı daha yapılan *Cezmi*'nin yeni harflerle yayımlanan sadeleştirilmiş metni de birkaç defa basılmıştır (haz. Fâzıl Yenisey, İstanbul 1963, 1969, 1975, 1978).

BİBLİYOGRAFYA:

Nâmîk Kemal, *Cezmi*, İstanbul 1297-1299; İsmail Habib (Sevük), *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1340, s. 171-172; İbrahim Necmi Dilmen, "Nâmîk Kemal'in Romancılığı ve Romanları", *Nâmîk Kemal Hakkında*, İstanbul 1942, s. 97-124; Tanpınar, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1956), 6. bs., 1982, s. 406-411; a.mlf., "Nâmîk Kemal'in Doğuşunun Yüzüncü Yılı Münasebetiyle *Cezmi*'ye Dair", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 1977, s. 215-217; Fevziye Abdullah Tansel, *Nâmîk Kemal'in Hususi Mektupları*, Ankara 1969, II, 177-179, 201; III (1973), s. 83-84, 231, LIII-LVI; IV (1986), s. XLIX; Banarlı, *RTET*, II, 908-909; Özege, *Katalog*, I, 205-206; Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, Ankara 1971, I, 96-99; Nejdî Sançar, "Nâmîk Kemal'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları", *TKDB*, IV/2 (1955), s. 67; Kenan Akyüz, "Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri", *Türkoloji Dergisi*, II/1, Ankara 1965, s. 60-61; Ömer Faruk Akün, "Nâmîk Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri", *TM*, XVIII (1976), s. 55-56; a.mlf., "Nâmîk Kemal", *İA*, IX, 67-68.

ABDULLAH UÇMAN

CEZÜLÎ, İsmâ b. Abdülazîz

(عيسى بن عبدالعزيز الجزولي)

Ebû Mûsâ İsmâ b. Abdilazîz b.

Yelelbaht el-Cezûlî

(ö. 607/1210)

Mağribli Arap dil âlimi.

540 civarında (1145-46) doğdu. Mağrib'deki Berberî kabilelerinden Cezûle'ye mensuptur. Dil ve gramer alanındaki ilk tahsilini Merakeş'te yaptı. Hac vazifesini ifa ettikten sonra Kahire'ye gitti. Orada Abdullah b. Berri'den Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâci'nin *el-Cümel* adlı eserini okudu ve meşhur *el-Muqaddime*'sini

burada yazdı. Ebû Muhammed b. Ubeydullah'tan *Şahîh-i Buḥârî*'yi okudu. Ayrıca meşhur fakih Ebû'l-Mansûr Zâfir el-Hüseynî'den de usûl-i fıkıh ve Mâlikî fıkıhını tahsil etti. Kahire'de iken maddî sıkıntı içinde olması sebebiyle civar köylerden birinde imamlık yaparak öğrenimini tamamladı. Daha sonra Mağrib'e döndü. Bir süre Bicâye'de kalıp Arap grameri üzerinde çalıştı. Oradan Endülüs'e geçerek Meriyye'de (Almeria) öğretimle meşgul oldu. Cezûlî, talebeliğinde olduğu gibi Meriyye'de hocalık yaptığı sırada da maddî sıkıntı içindeydi. Nitekim daha Kahire'de iken İbn Berri'den okuduğu ve onun ta'likat'ını ihtiva eden İbnü's-Serrâc'ın *el-Uşûl*'ünün bir nüshasını bu şehirde aldığı borç karşılığında rehin bırakmıştı. Kendisinden borç aldığı kişi Cezûlî'nin durumunu o yerin en büyük zâhidi olan Ebû'l-Abbâs el-Mağribî'ye bildirdi; o da devrin Muvahhidler sultanından Cezûlî'nin himaye edilmesini istedi. Bunun üzerine sultan onu hem Merakeş'teki büyük caminin hatipliğiyle, hem de kadı ve valileri teftişle görevlendirdi. Üstün ahlâk ve faziletiyle tanınan Cezûlî, Merakeş yakınında Azem-mûr'da (veya Heskûre'de) vefat etti. Ölüm tarihi olarak kaynaklarda 606 (1209), 610 (1213) ve 616 (1219) yılları da verilmektedir.

Cezûlî'nin yetiştirdiği önemli simalar arasında, Arap gramerine dair ilk *elfiyye*'yi kaleme alan İbn Mu'tî, *el-Muqaddime*'sine şerh yazan Ömer b. Muhammed eş-Şelebî'nî ve nahiv âlimi Ebû Abdullah b. Muhammed b. Kâsım b. Mendâs zikredilebilir.

Eserleri. 1. *el-Muqaddime*. *el-Muqaddimetü'l-Cezûliyye*, *el-Kânûn* ve *el-İ'timâd* adlarıyla da bilinen eser, ders sırasında Cezûlî ve arkadaşlarının hocaları İbn Berri'ye sordukları soruların cevaplarından ibarettir. Bu sebeple eserin esas müellifinin kendisi olmadığını bizzat Cezûlî'nin de belirttiği söylenmektedir. Konular örneklerle açıklanmayıp çok veciz olarak ele alındığı ve anlaşılması güç olduğu için eser önce bizzat Cezûlî tarafından *Şerḥu'l-Muqaddimetü'l-Cezûliyye* adıyla şerhedilmiştir. Talebelerinden Şelebî'nî ve başkalarının da eser üzerinde şerhleri vardır. Pratikte pek faydalı olmamasına rağmen büyük rağbet görmüş olan *el-Muqaddime* şerhlerinin pek çok nüshası Escorial Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (GAL, I, 376). 2. *Şerḥu Kaşîdeti Bânet Sü'âd*. Sahâbî şair Kâ'b b. Zühayr'ın *Bânet Sü'âd* adlı